

Dini hüquq və insan haqları

Dini-ideoloji sistemdə insan ilk növbədə, özünün iki tərəfinin - ruhun və bədənin birliyindən, vəhdətindən ibarətdir. İnsan Allah tərəfindən yaradılmışdır, ixtiyar özündə deyil. Buna görə də, Allah tərəfindən idarə olunur. İnsanın yaşadığı bu dünya keçicidir. İnsanın əbədi həyatı onun ölümündən sonra Axirət dünyasında başlayır. Deməli, insan maddi olduğu üçün müvəqqəti-dir, əbədi olan isə ruhdur.

Xristianlığın dini təliminə uyğun olaraq, Allah insanı özünə oxşar şəkildə yaratmışdır. Lakin ilk insan - Adəm etimadı doğrultmadı, cənnətdə yol verdiyi günahı görə oradan qovuldu. Bununla belə, Allah həm Adəmə, həm də ondan törəmiş bütün insanlara öz günahlarını yumaq üçün şərait yaratdı.

İslamın dini ideologiyasında insana dair deyimlər nisbətən başqadır. Belə ki, Allah insanı özünə bənzər şəkildə yaratmışdır və o, Adəmin günahına görə məsuliyyət daşımır. Hər bir fərd ancaq öz konkret əməlinə görə cavabdehdir. Ziddiyyətli məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, Qurani-Kərimə görə, əgər insan bütün yaradılanlardan ən yüksəkdə durursa, öz iradəsinə münasibətdə təbiət etibarilə zəif məxluqdur. İnsan yalnız Allaha pənah apara, ondan kömək diləyə bilər. Müqəddəs Qurani-Kərim insanı şikəst varlıq kimi təqdim etmir. Lakin öz iradəsinin sahibi olmayan insan həyatda günah əməllərə yol verməmək üçün həmişə Allahın köməyinə ehtiyac duyur. Allah insanlara düzgün yolu öz elçisi, özü ilə insanlar arasında vasitəçi olan peyğəmbər və müqəddəs Qurani-Kərim vasitəsi ilə göstərir. Qurani-Kərimdə insan haqqında deyilir: "Yaradanlarımızın çoxundan üstün tutmuşuq onları", "Çox gözəl görkəmdə yaratdıq biz insanı".

Leyla İsgəndərova yazır: "Əgər antik dövrdə insan obrazı kosmosentrik tərzdə təsvir edilmişdirsə, orta əsr insanının obrazı teosentrik, Yeni Dövr insanının obrazı isə antroposentrik şəkildə qəbul olunmuşdur. Xüsusən də Ən Yeni Dövrde belə bir mülahizə yürüdü ki, insan öz varlığını özü müəyyən edir və elə buna görə də dünya-görüşü həmin məktəbin ideologiyasının əsasını təşkil edir. Buna görə də islamın ideologiyası ilə daha yaxından tanışlıq üçün onun cəmiyyət və tarix haqqında müddəalarını aydınlaşdırmaq zəruridir.

Aydındır ki, hər hansı ideoloji məktəbin cəmiyyəti, bəşəriyyət və tarix haqqındakı anlayışlar sistemi və konkret dünyağö-

rüşü həmin məktəbin ideologiyasının əsasını təşkil edir. Buna görə də islamın ideologiyası ilə daha yaxından tanışlıq üçün onun cəmiyyət və tarix haqqında müddəalarını aydınlaşdırmaq zəruridir. İslamın cəmiyyət və tarix haqqında müddəaları, eləcə də, bu sahə ilə yaxından məşğul olan ilahiyatçı və teoloqların düşüncələri bir-biri ilə sıx əlaqədədir."

İ.A.İlyinin hüquqla din arasında ayırdığı fərqlərin olmasına baxmayaraq, müəllif bununla yanaşı onların əlaqəsini də qeyd edir. Öz çərçivəsində qalan hüquq dini normaların tələbləri ilə mahiyyəti üzrə razılaşıdırılmalıdır və o, dini normalar üçün hazırlıq pilləsidir, din isə öz tərəfindən hüquqi tələblərə dərin əhəmiyyət və dini normalara xas olan mütləq qüvvə verir. Dini normalar insan həyatının ictimai sferalarının həm şəxsi, həm də xarici sahələrinə aiddir. Onların bu zaman tənzim etdikləri münasibətlərin konkret məzmununu açmaları məcburi olmamalıdır. Dini normalar mücərrəd-universal xarakter daşıyan ümumi başlanğıclar və prinsiplər verir. Din özündə ictimai yönümləri ehtiva edir. Hüquq norması üçün motivasiya, bir qayda olaraq, əhəmiyyət kəsb etmir. Hüquq normalarına nəyə görə əməl etmək lazımdır sualına cavab qanunun özünün mötərizəsi xaricində qalır və ya məsələ, preambulada qısa şəkildə açıqlanır. Normativ aktin məzmunu qanunvericinin "təbliğ etdiyi" nəzəriyyədən, onun hüquq düşüncəsi səviyyəsindən və tipindən asılıdır.

T.L.Kozlov yazır ki, dini sistemin əsas baza elementi tapşırıqdır və o, konkret göstəriş - qadağan, vəzifə və ya icazə, yaxud da ümumi prinsip kimi çıxış edə bilər. Dini normaların xeyli hissəsi hüquq normasında göründüyü kimi, hərəkətin özünün təsvirindən deyil, hərəkət prinsipindən ibarətdir. Tapşırıqlar (vəsiyyətlər, tələblər) əsas doktrinal xarakter daşıyırlar. Onlar universaldırlar və özündə konkret göstərişləri, məsələn, "oğurlama" kimi göstərişi ehtiva edən normaların mövcud olması ilə yanaşı, zaman xaricində mövcuddurlar. Daxili və xarici davranışın tənzimləyicisi qismində tapşırıqla yanaşı, hərəkətin obrazının (modelinin, stereotipinin) da adını çəkmək olar. Belə ki, müqəddəsin həyat salnaməsi təqlid etmə üçün nümunəyə xidmət edir.

Dini normalar və hüquq normaları özlərinin əmələ gəlməsi mənbəyinə görə də fərqlənirlər. Birinci halda mənbə qismində İlahi Vəhy növündə xarici nüfuz çıxış edir və bu, Müqəddəs Yazıda təsbit edilmişdir. Dini normaların formalaşmasında daxili vicdan səsi, mənəvi borc da axi-

rinci rolunu oynayırlar. Absolyutun göstərişləri insan tərəfindən dəyişdirilə bilməzlər. Hüquq normaları insanların, qanunvericinin fəaliyyətinin nəticəsidir. Bir həqiqətdir ki, bu halda daxili borcu istisna etmək olmaz. Əlbəttə, bəzən o, məqsədəuyğunluqla, bir anlıq zərurətlə boğula, anti-humanist ideologiya ilə söndürülə bilər. Lakin yenə də bu mənəvi imperativ hüquq normalarının eksəriyyətində mövcud olur. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində göstərilir ki, "təhqiqatçı, müstəntiq, pokuror və ya hakim qanunu və vicdanı rəhbər tutaraq sübutların məcmusunun hər tərəfli, tam və obyektiv baxılmasına əsaslanmaqla öz daxili inamına görə, sübutları qiymətləndirirlər" [145.2-ci maddə]. Bu norma hökmün çıxarılması və normanın öz mətnindən göründüyü kimi, sübutların qiymətləndirilməsi prinsipinə aiddir. Lakin məhkəmənin hökmü hüquqi-prosessual aktdır və onun əsasında qoyulmuş prinsiplər hüquqyaratmanın (qanunyaratmanın) prinsipləri ilə eynilik təşkil edir. Üstəlik, hazırda eyni bir səsle fəal surətdə məhkəmə qərarlarının hüquqyaratma aktları hesab edilməsi haqqında səsler eşidilməkdədir.

Beləliklə, təsdiq etmək olar ki, dində olduğu kimi, hüquqda da əmələ gəlmənin aşağıdakı iki mənbəyi mövcuddur:

- 1) xarici nüfuz;
- 2) daxili məziyyətlər.

Göstərmək lazımdır ki, insanın məhz daxili ələmi dinin prioritet sferasını təşkil edir, lakin dini normalar insanların xarici həyatını da tənzim edirlər. Dini normalar mömin həyat keçirməyi tələq edir. Dini normaların göstərişlərinə uyğun olaraq, insan fərdi dini hərəkətlər (dua) etməli, kollektiv dini mərasimlərdə (məsələn, məsciddə hamılıqla namazda) iştirak etməkdən yayınmamalıdır. Əgər nəzərə alınsa ki, namaz islamın beş əsas prinsiplərindən biridir, şübhəsiz ki, mömin müsəlmanın bundan yayınması, yaxud biliblə boyun qaçırması günahdır, yolverilməzdir.

Ustad Şəhid Mürtəza Mütəhəri göstərir ki, islam ideologiyasına uyğun olaraq, insanların gündəlik işi və fəaliyyəti mahiyyət etibarilə ictimai xarakterə malikdir. Yalnız ictimai əmək bölgüsü, xüsusi mülkiyyət üzərində onları birləşdirən bezi fikir, ideya və xüsusiyyətlər hökmrandır. Başqa sözlə, cəmiyyət eyni ehtiyaclar, eyni əqidə və fikirlər, eyni qanunlar çərçivəsində yaşayan və bir-biri ilə sıx əlaqədə olan insanların toplusundan ibarətdir. Bu mülahizələrlə razılaşmamaq mümkün deyil, çünki onlar özünəməxsus sosial-fəlsəfi məzmun və mənaya malikdirlər. İslamın sosial-fəlsəfi ideologiya-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

sına görə, cəmiyyət üzvləri eyni avtobusun, təyyarə və ya gəminin səmərələrini xatırladırlar. Fikrimizcə, məntiqi bənzətmədir, Belə ki, səmərələrin hamısı eyni bir məqsədə doğru hərəkət edirlər. Onları konkret ünvana malik mənzilbaşı gözləyir. Nə qədər təəssüfedicisi olsa da, təyyarə və ya gəminin səmərələri baş verən qəzaya da birlikdə uyğundur, eyni və oxşar taleylə üzleşirlər.

Hüquq elmləri doktoru Aqşin Quliyev yazır: "Dini hüququn təbiəti haqqında məsələ din və hüquqda mühüm problem olaraq qalmaqdadır. Dini hüquq, hər şeydən əvvəl, tədqiq edilən elm sferalarından biridir. Bununla yanaşı o, ümumi hüquq nəzəriyyəsi və hüquq fəlsəfəsinin ən mürəkkəb problemlərindən biridir.

Qədim və müasir dünya dinlərindən bəhs edilən müqəddəs kitablarda davranış qaydaları formalaşdırılmışdır. Həmin qaydalar hüquq normalarının demək olar ki, bütün əlamətlərinə malikdirlər. Belə normaların təbiəti onunla müəyyən edilir ki, hüquq normalarının icrası və onlara əməl edilməsi dövlətin məcburiyyət qüvvəsi ilə təmin olunur. Hüquq normalarını pozanlar dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş sanksiyalara məruz qalırlar. Digər tərəfdən, dini hüquq normaları dini normalar təbiətinə

malikdirlər, çünki onlar müqəddəs dini kitabların əhkamlarına əsaslanırlar və bu əhkamlarla sıx bağlıdırlar. Dini hüquq normalarını birmənalı olaraq, hüquq normalarına, yaxud sırf dini normalara aid etməyin mənası yoxdur, belə ki, bu, son dərəcə mürəkkəb məsələdir və ümumiyyətlə, hüquq və dini bir-birindən ayırmağa heç bir lüzum yoxdur. Bu dualist normalar işgüzar normalardır və ictimai münasibətləri lazımi səviyyədə tənzim edirlər."

Dini normaları və hüquq normalarını ilk başlanğıcda onların təfsiri zəruriliyi birləşdirir, çünki bu normaların bir qismi (dini hüquq normaları) daha çox mücərrəd və obrazlı xarakter daşıyır, digər qismi (hüquq normaları) isə terminlərin spesifikliyinə və tətbiq edilmələri ilə bağlı olaraq nəticələrin əhəmiyyətinə ehtiyac duyur. Buna görə də Hermenevtik tədqiqat metodu mətnin birmənalı başa düşülməsi məqsədi ilə onun təfsir edilməsi hüquq və din üçün ümumi hesab olunur. Bununla belə, hermenevtika hüquqda hələ Müqəddəs Avqustin tərəfindən müstəqil elmi istiqamət qismində işlənib hazırlanmış bibliya heremenevtikasının inkişaf dərəcəsinədək qalxa bilməmişdir."

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru